

יום אחד לפני עצרת ועצרת הרי כאן ארבעה עשר. הקשו הראשונים ז"ל, מדוע שמיני לא יבטל מנין שלשים, והלא הוא רגל בפני עצמו. וכתב הרא"ש (כה) משום שלא נהג כלל דין שלשים, כי מה שנאסר בגיהוץ ובתספורת ברגל אינו משום אבלות אלא משום המועד. [וכנראה מזה למד הטור שלדעת הרא"ש אין אבלות שלשים נוהגת ברגל כלל].

ואולם דעת הרמב"ן שיש אבלות ברגל, כגון לענין איסור לבישת בגדים מגוהצים. ולדבריו הטעם ששמיני עצרת אינו מבטל גזרת שלשים הוא מפני שלא נהג קודם הרגל אבלות שלשים כלל, ואין הרגל מפסיק אלא אבלות שנהג בחול אך לא אבלות שנהג ברגל עצמו, וכשם שאין יום שני דחול המועד מבטל אבלות שנהג ביום ראשון. ולענין דיני הרגל נחשב כל הרגל כאחד (עפ"י הדושים ובאורים לעיל יט בבאור דברי הרמב"ן).

דף כה

שכל הבוכה על אדם כשר מוחלין לו על כל עונותיו בשביל כבוד שעשה לו. מחילת כל עונות ענינה סילוק טמטום הלב שנגרם על ידי החטאים. בכייה על אדם כשר היא בכייה על האמתיות והכשרות שנעדרו מן העולם. רק מי שמרגיש ערך כשרות הלב, בוכה על הסתלקות הכשרות. הגברת הרגשה זו עד כדי בכייה, היא עצמה התיקון, כי ההכרה הפנימית בגודל ערך האמתיות והכשרות, מערערת ומחלישה את טמטום הלב. זהו פירוש 'שבביל כבוד שעשה לו' – שיועד להעריך את גודל אבדת אדם כשר (מכתב מאליהו ח"ג עמ' 252).

העומד על המת בשעת יציאת נשמה חייב לקרוע. בספר גשר החיים (יד, ט) מביא דעות שנהגו להקל ולא לקרוע בשעת יציאת נשמה, כדי שאנשים לא יימנעו מלעמוד בשעת יציאת נשמה, שהוא זכות לגזוע.

ובשו"ת אגרות משה (ח"מ ח"ב סוס"י עג) כתב שהוא טעם קלוש לבטל חיוב ממש, והרי ראינו שחז"ל לא חשו לכך הגם שחששו ביותר להפסד ממון. וטעם זה לא נאמר אלא על כך שלא מיהו באותם שאין קורעים אבל אין זה טעם שאנשים כשרים ינהגו כן. ולכך הסיק שבדאי צריך לקרוע כדין. ואפילו רופא שקרע על חולה שמת, צריך לקרוע שוב על חולה אחר, אך די בזה בהוספת משהו על הקרע הקודם.

מקום הקרע על חכם ועל אדם כשר, או לעומד בשעת יציאת נשמה – בשולי הבגד, ולא כמו בקרובים שקורע בצואר דוקא (פוסקים). ו'שולים' היינו מהטבור ולמטה. ואם קרע בביטנה (= בצד הפנימי) נראה שאינו כלום (עפ"י הדושים ובאורים).

דלאו אדם כשר הוא. אי דקאי התם בשעת יציאת נשמה חיובי מיחייב, דתניא רבי שמעון בן אלעזר אומר: העומד על המת בשעת יציאת נשמה חייב לקרוע, למה זה דומה לספר תורה שנשרף. מכאן שגם אדם שאינו כשר, שהוא עובר עבירה, העומדים בשעת יציאת נשמתו חייבים לקרוע עליו כספר תורה שנשרף. ואולם יוצא מן הכלל הזה הוא המומר לעבודה זרה או מומר להכעיס לאחת מן המצוות שבתורה (מהר"ם מרוטנבורג, מובא ברא"ש מועד קטן פרק שלישי נט).
ראה עוד בבאור הענין בספר תקנת השבין עמ' 149 ואילך.

'כי נח נפשיה דרב ספרא לא קרעו רבנן עליה. אמרי לא גמרינן מיניה. אמר להו אביי, מי תניא הרב שמת, חכם שמת'. הקשו הראשונים, הלא אפילו על אדם כשר קורעים. והראב"ד תירץ שאין קורעים על אדם כשר אלא העומדים שם בין מיתה לקבורה אבל אלו החכמים לא היו שם בשעת פטירתו של רב ספרא [ויש סוברים אפילו שלא בפניו צריך לקרוע, כל שנודע לו בין מיתה לקבורה. כן דעת הב"ח בדעת הרא"ש, ועש"ך ס"ק יב].

ודעת הרמב"ן שתלמידי חכמים אינם חייבים בקריעה על אדם כשר [כשם שאינם חייבים בעמידה לפני הקטנים מהם. וכן הביא בשו"ע להלכה – יו"ד שמ"ו].

ויש דעה המקילה יותר, שאין חובת קריעה באדם כשר אלא לאותם העומדים בשעת יציאת נשמה. וההפך בין אדם כשר לשאר כל אדם הוא רק לענין חיוב בכיה (כן צידד הר"ן בשבת קה: והראב"ה וכן הביא הגהות מיימוניות יא, ומובא ברמ"א (שמ"ו). וכתב שכן המנהג במדינות אלו. ואולם השו"ע פסק שחייבים לקרוע עליו כשעומד שם בין מיתה לקבורה. וע' אגרות משה או"ח ח"א קסד).

'אלמא קסבר אסור לישב על גבי מטה שספר תורה מונח עליה'. הכרעת ההלכה בענין זה וחילוקי דינים – ע' במובא במנחות לב.

'מנין לחכם שכבודו במטה ראשונה שנאמר וירכבו את ארון האלקים אל עגלה חדשה'. פרש"י: אותה עגלה ששיגרוהו פלשתים בה, באותה עגלה הביאו דוד מבית אבינדב לעיר דוד. והקשו המפרשים (ע' עין יעקב בשם תוס') הלא מקרא מפורש (בשמואל א-ו, יד) ויבקעו את עצי העגלה ואת הפרות העלו עליה לה' – כיצד אפוא העלו בה את הארון לירושלים?

ונראה שעיקר שם 'עגלה' במקרא מתייחס ליסוד העגלה – ארבעת האופנים ושני סרנים ועל הסרנים כלונסאות שעליהן מניחים את המשאות. ואילו הדפנות או הסולמות שהיו מחברים אל העגלה והקיפוח משלש רוחותיה' (רש"י לשבת פד.), הם נקראים 'עצי העגלה', לא העגלה עצמה. ולפי זה מובן שבעגלה גופה לא נגעו, אך את עצייה ביקעו. וכן מובן מהמשך אותו מקרא, והלויים הורידו את ארון ה'... – ואם נאמר שבקעו את העגלה לצרכי העולה, כיצד אפשר שבפסוק שלאחריו הורידו הלויים ממנה את הארון.

ויש להוסיף דיוק ממה שאמר הכתוב (שמואל ב-ג, ג) העגלה חדשה (ללא ה' אצל חדשה). כדברי רבי וואלף היידנהיים (בפירושו להפטרות יום א' דראש השנה), שם עצם מיודע שמצטרף אליו תואר שאינו מיודע (כגון 'הכבש אחד'; 'שם אחת חנה') בא ללמד על חשיבות השם ועל הייחוד שבו. קרוב לומר שמשינוי זה דרשו בגמרא שהמקרא רומז כאן על העגלה החדשה שכבר שימשה לארון קודם לכן (עיינים בדברי חז"ל ובלשונם עמ' קג).

'כי אסקוה להתם...'. מכמה מקומות במקרא ובשני התלמודים נראה שענין חשוב הוא להיקבר בארץ ישראל, גם לאדם שחי ונפטר בחוצה לארץ. צא ולמד מיעקב אבינו ויוסף הצדיק (ע' רמב"ם מלכים ה, יא). ואף לפנות את המת שכבר נקבר בחו"ל ולהעלותו לארץ, מבואר מפשטות דברי הפוסקים שמותר (ע' טור יו"ד שסג). ואמנם יש מי שכתב שיש בחז"ל דעה החולקת בענין זה (ע' שו"ת מהרלב"ח סג), אך דעת רוב רבותינו אינה כן. ואף על פי שלא נהגו כן במשך כל הדורות, אם משום טלטולי הדרכים או מחשש שהנכרים יבטלו כליל את בתי החיים וכד' (ע' שו"ת מהרי"ם שיק יו"ד שנד; שו"ת חתם סופר יו"ד שנג), מכל מקום כל הרוצה להעלות מחשש בזיון הנפטרים או אונס או נימוק הגון אחר, מצוה הוא עושה ובכלל חסד של אמת, הגם שאין חיוב בדבר (עפ"י שבט הלוי ח"ב רז).

וע' אגרות משה יו"ד ח"ב קנד, שאין לחלק בין פינאי מקבר בודד או קבר שבבית הקברות. וע"ש בח"ג קנג שיצא חוצץ נגד הכוונה להעלות את עצמות השר משה מונטיפיורי ואשתו לארץ ישראל, שאין זכות כזו אלא לבנים ולא לאחרים, וגם מפני שצוה שיקברוהו בעירו שבחו"ל.

'אמרי היכא נינחיה, רב הונא ריבין תורה בישראל ור' חייא ריבין תורה בישראל הוה...' מבואר מדברי הגמרא שאין קוברים אצל אדם גדול וצדיק אלא צדיק כמותו, ולא שאר כל אדם אפילו הוא כשר. וכן מובא בתורת האדם לרמב"ן ובשאר פוסקים. בשו"ת שבט הלוי (ח"ט רמח) נשאל אודות אדם כשר ונכבד שקנה חלקת קבר ליד צדיק גדול וקדוש, ובני משפחת הצדיק ערערו על כך. והורה שכל עוד לא נעשה מעשה וקברוהו שם, ודאי אין מועיל שום קנין כנגד ההלכה הנזכרת, והצדק עם משפחת הצדיק ורשאים להחליף לו מקומו במקום נכבד אחר, לא אצל הצדיק ממש.

'דיומא חד אתהפיכא ליה רצועה דתפילין ויתיב עלה ארבעין תעניתא' ואין להקפיד על כך אלא במקום היקף הרצועות את הראש ואת הקיבורת פעם אחת [שאם נתהפכה שם הרצועה – מדת חסידות להתענות], אבל במקום שאר הכריכות ובמקום שהרצועה משתלשלת אין צריך להקפיד שלא יתהפכו, ומכל מקום משום גוי המצוה ראוי להפוך שיהא השחור לצד חוץ גם שם (עפ"י פוסקים או"ח כו, יא).

(ע"ב) 'דינא הוא דרבה בר רב הונא ליעול ברישא' – כי הוא חכם בן חכם (עפ"י מפרשים).

'כי נח נפשיה דרבינא פתח עליה ההוא ספדנא... נשים לילות כימים [על משים לילות כימים].' בדרך הרמז: כידוע התורה שבכתב היא בחינת יום שהיא גלויה ונראית בפני כל, ואילו התורה שבעל פה שהיא נסתרת ולא ניתנה להיכתב – בחינת לילה [וכמו שאמרו ז"ל שמושה רבינו ע"ה היה לומד תורה שבכתב ביום ותושבע"פ בלילה]. ורבינא שכתב התלמוד וערכו, הרי עשה ה'לילות' ל'ימים' – בכך שעשאו לתלמוד ספר כתוב (שמעתי כמדומה בשם הגר"י קמינצקי זצ"ל).

'לוינתן בחכה הע'לה, מה יעשו דגי רקק. בנחל שוטף נפלה חרבה מה יעשו מי גבים.' כן הגיהו המפרשים עפ"י כת"י ועפ"י הענין והלשון. ע' דקדוקי סופרים, מהר"ץ חיות, דברי שאול ועוד.

'אסיקו ליה חנן על שמיה.' לאביו קראו 'חנין'. ויש לפרש ששינו במקצת את שם האב מפני שהורע מזלו [כענין המובא בבית שמואל (סוסי" קסט) ששם 'ישעיה' רגילים לכתבו בלא ו' ('ישעיהו') כי מסתמא לא נקרא על שם ישעיהו הנביא משום שהורע מזלו, שהרגו מנשה במיתה קשה]. ומצינו כגון זה ששינוי מועט בשם מועיל, כמו שמבואר בתוס' (יומא לח: ועוד) לענין שמות רשעים, שאם משתנה השם במקצת כגון אבשלום – אבישלום, אין לחוש (עפ"י מימיני מיכאל).

לכאורה נראה שהוא שם אחד עם שם אביו שהרי אמרו שקראוהו על שמו, ומה נפשך, אם השינוי הזה מועיל שייחשב כשם אחר, אין כאן קריאה על שמו, ואם נקרא על שמו ע"כ שלא חשו משום דריע מזליה. ואמר לי ידידי החכם הר"ר פרץ לויין שיחי', שבדק ומצא בעשרה כתיבי יד, ובכולם מופיע שם האב וזה לשם הבן; בשמונה מהם מופיע בשניהם 'חנין' ובשנים 'חנן'. ומשמע שלא הקפידו על כך בזמניהם.

עתה נוהגים כמה לעשות שינוי מה בשם. וע' בספר אמת ליעקב קדושין מט: ששינה שם בנו 'בנימן' בלא יו"ד, משם זקנו 'בנימין'.

'כי נח נפשיה דרבי אבהו אחיתו עמודי דקסרי מיא. דרבי יוסי – שפעו מרזבי דציפורי דמא...'. מרש"י משמע ששינויים אלו התרחשו במציאות. וכן משמע בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג (ריט) ובמהרש"א. ואולם במאירי ובחדושי הר"ן מובא לפרש שזוהי מליצת ההספד, לומר שהם העמידו וקיימו אותם המקומות ובלעדיהם אין להם קיום.

'ככתבם וכלשונם'

'העומד על המת בשעת יציאת נשמה חייב לקרוע. למה זה דומה – לספר תורה שנשרף' – 'האדם הוא ספר תורה. האותיות בספר תורה הן התכונות וההכנות שבהן ילמד האדם את דרכי עבודתו ית'. עבר עבירה ח"ו, נעשה קרע בספר תורה והאותיות פורחות, כמו שאמרו ז"ל בשבירת הלוחות (פסחים 91:), ומקומן מתמלא קיא צואה – רוח הטומאה, סירחון שאין דוגמתו. בתשובה ומרידות הלב ובכיות רוחץ את הצואה, כמו שאמרו בזהר 'זבחי אלקים רוח נשברה – רוח הטומאה נשברה'. וידוי צריך להיות בכ"ב אותיות כי הוידוי מחזיר את אותיות הקדושה' (מכתב מאלהיו ח"ד עמ' 91 – מדרשת הגר"ח מוולוז'ין זצ"ל).

'מאי היה – שהיה כבר' –

ויאמר אלקים לישראל במראת הלילה... הנה אצל אברהם ויצחק לא מצאנו זה, רק ביעקב כאן ובויצא, היינו מפני שהיה מוכן לצאת לחו"ל לגור, לכן בא אליו התגלות אלקות בלילה, להראות שאף בלילה בחשכת הגלות שורה שכינה בישראל, כמו שאמרו (מגילה כט) גלו לבבל – שכינה עמהם.

וזה אברהם תקן תפלת שחרית ויצחק מנחה ויעקב ערבית (ברכות כו:) – והן איברים ופדרים שהן קריבין בין ביום בין בלילה. והנה אמרו ז"ל שאין השכינה שורה בחו"ל רק למי שהיה רואה בארץ ישראל, כמו שאמרו על יחזקאל סוף מועד קטן – לכן סוף עבודה כמו הקטרת איברים שכבר נשחט ונזרק ביום, נוהג אף בלילה. בינה זה. ולזה אמר יענך ד' ביום צרה ישגבך שם אלקי יעקב – שבזמן שהם בצרה ובחשכת לילה ישגבך אלקי יעקב שנגלה אליו בלילה ודו"ק. ומזה יצא לנו מוסר השכל, שכאשר ישראל אוחזין אל הקבלה הנאותה והולכים בדרכי ולמודי אבותיהם, אז הישראלי הוא גוי איתן עתיק יומין אשר נגלו אליו האלקים בהיות המקדש על מכונו, אז שורה השכינה עמהם גם בחו"ל גם בלילה, אבל בזמן ששכחו ברית אבותיהם ואינם הולכים בדרכיהם אז כשהם בפני עצמם הלא אין שכינה שורה בחו"ל ונסתלקה שכינה מהם ונתונים למשסה ולבו, כי אינו חושב עצמו לגוי עתיק שכבר ראה והיה דבר ד' אליו ודו"ק'. (מתוך משך חכמה ויגש מו,ב)

'דיומא חד אתהפיכא ליה רצועה דתפילין ויתיב עלה ארבעין תעניתא' –

'... ובאמת מצינו בגמרא בכמה דוכתי שהתענו תעניות הרבה על דברים קלים כהאי דמועד קטן ברב הונא דאתהפיך רצועה דתפילין ליה ויתיב מ' תעניות, ובודאי שלא היה במזיד ח"ו,

וכדמשמע גם כן מהלשון אתהפיכא דמשמע ממילא ומעצמו בלא דעתו אלא שהיה קצת פשיעות על שלא השגיח שלא יתהפך, ושם אינו דבר של הנאה שיהיה לתשובת המשקל של ההנאה מהאיסור – אבל עיקר התענית הוא במקום קרבן כמבואר בברכות יז.... והרי גם עובר אמצות עשה דמוחלין על ידי התשובה מיד גם כן מביא עולה לדורות, ועתה שאין לו קרבנות, התענית הוא במקום דורון הקרבן... (מתוך תקנת השבין עמ' 134).

דף כו

ועל ערי יהודה ועל המקדש ועל ירושלים. ירושלים בכלל ערי יהודה היא, אלא שבא להשמיענו שאף על פי שקרע על ערי יהודה קורע שוב על ירושלים ועל המקדש (עפ"י רמב"ן, ריטב"א).

'אלא ברוב צבור וכמעשה שהיה'. פירוש, שנקבצו רוב ציבור למלחמה ושמעו שנגפו לפני אויביהם, אפילו לא נהרגו [או הלכו בשבי. נמוקי יוסף] אלא המיעוט מהם (תורת האדם להרמב"ן; יו"ד שם, לו).

'אחד השומע ואחד השומע מפי השומע חייב לקרוע...' ע' ביוסף דעת סנהדרין נו ס.

'אתאי בת נעמיא בעא למיבלעיה... לא אמרו אלא בזרוע וכמעשה שהיה.' מן הטעם הזה הורה הגרש"ז אויערבך וצ"ל על ספר תורה שנפל מתוך ארון הקודש ר"ל, שאין הציבור מתענים כיון שלא נפל הספר מידי זרוע אדם וכמעשה שהיה (הליכות שלמה ח"א כב, לט). ובאגרות משה (או"ח ח"ג סו"א ג) הורה על מעשה שבשעת הוצאת ספר תורה נשמת ספר תורה אחד ונפל לארץ – שהרואים יתענו. ואם נפל רק מצד אחד מיד האדם ואילו הצד השני נשאר ביד המחזיק – נראה שאין מתענים [אבל זה שנפל מידו ראוי שיפריש מעות לצדקה] שאין זו נפילה ממש (רשימות הגרש"ז א – הלי"ש שם, וצויין שם שכן מובא בשם החזו"א). ובאגרות משה (או"ח ח"ג סו"א ג) כתב שיש מקום לכאן ולכאן ומהראוי להתענות אבל הרוצה להקל אין מזניחים אותו.

'הא דפגע במקדש ברישא'. רש"י פירש שנכנס דרך שידה תיבה ומגדל, ואילו הרמב"ם פירש (וכ"ה בשו"ע או"ח תקסא, ב) שבא דרך המדבר, שאז רואה המקדש תחילה ואחר כך את ירושלים. ע' במשנ"ב תקסא סק"ז בשם פוסקים שמהגיע לצופים צריך לקרוע אעפ"י שעדיין לא ראה את העיר. ולכאורה זהו דוקא להרמב"ם ושו"ע, אבל לפרש"י אין לומר כן, שא"כ כשנכנס בשידה וקורע למקדש בדין הוא שיקרע באותה שעה גם על העיר אעפ"י שלא ראה, ודוחק להעמיד כשהיה צריך לקרוע ולא קרע, ולא חשב בקריעתו אלא על המקדש.

הנה כמה פסקי הלכות מלוקטים בענין קריעה על ערי יהודה, ירושלים ומקום המקדש. **ראה את מקום המקדש ולא קרע – שוב אינו קורע למחר** (כן מובא בספר הר הקדש בשם החזו"א). ונראה שאפילו באותו היום לא יקרע, כי מסתבר שלא תקנו לקרוע אלא בשעה שעדיין הוא רואה (עפ"י מנחת שלמה ח"א עג. וכן צדד והסיק למעשה באגרות משה או"ח ח"ה לו, ד). ונראה שאם ראה בתחילה בשבת או במועד, שוב אינו קורע לאחרי השבת והמועד. ומסתבר לומר שגם